

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 347.965(477)

О. Б. Северінова
кандидат політичних наук, доцент
Донецький юридичний інститут
МВС України

ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНА ПІДГОТОВКА У 1940-Х РОКАХ ХХ СТОРІЧЧЯ

З метою комплектування військових навчальних закладів кадрами, підготовленими до спеціфічних умов навчання в них, вище військово-керівництво багато уваги приділяло роботі підготовчих навчальних закладів, в яких старші школярі цілеспрямовано готувалися до навчання в профільних військових училищах. При цьому, розвиток отримали як спеціальні школи, утворені в передвоєнні роки (артилерійські; авіаційні, військово-морські), так і суворівські і нахимівські училища, відкриті в ході Великої Вітчизняної війни.

Суворовські військові училища та Нахимівські військово-морські училища були створені відповідно до постанови РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від 21 серпня 1943 г. «Про невідкладні заходи з відновлення господарства в районах, звільнених від німецької окупації», в якому передбачалися заходи по пристрою, навчання і виховання дітей воїнів Червоної Армії і ВМФ, партизан, радянських і партійних працівників, робітників і колгоспників, загиблих в роки війни. У 1943 р. в було відкрито 11 Суворовських училищ (Краснодарське, Новочеркаське, Сталинградське, Воронежське, Харківське, Курське, Калінінське, Орловське, Ставропольське, Ташкентське, Ленінградське), в 1944 р. – 6 (Казанське, Куйбишевське, Горьковське, Саратовське, Тамбовське, Тульське), в 1953 р. – 1 (Мінське). У них приймалися хлопчики у віці 10 років. Термін навчання становив 7 років. При училищах також були підготовчі класи для дітей у віці 8-10 років, які діяли до 1950 р. Так, перший набір в Калінінське суворовське училище склав 500 чол., з них 236 – діти загиблих на фронтах військовослужбовців, 165 – діти воїнів, 19 – діти інвалідів війни, 13 – діти партійних і радянських працівників, 67 – діти робітників і службовців. Серед прийнятих 11 курсантів були з бойовими нагородами за мужність і відвагу, отриманими на фронтах Великої Вітчизняної війни. Приблизно таким же був перший набір і в інші училища. Перший випуск з Суворовських військових училищ відбувся в 1948 р. [1, с. 694].

Полковник А. Белов в своїх спогадах наступним чином описував процес надходження і відбору в

Суворовське училище: «... із закінчив 3 або 4 класу хлопчиків відбирали кандидатів для подальшого навчання в Суворовських або Нахимівських училищах країни. При попередньому відборі важливим фактором була наявність батьків, які загинули або постраждали під час війни. Я пройшов цей тур, оскільки мій батько пропав без вісті в 1941 р, а мати під час війни служила зв'язковою в діючих військах. Потім були проведені конкурсні іспити. Після цього всіх хлопців, які успішно склали іспити, розбили на кілька груп, кожна з яких прямувала в певний суворовське училище. Для однієї такої групи чисельністю близько сорока чоловік, в яку був включений і я, місцем призначення було визначено Казанське суворовське училище».

Перше Нахимівське військово-морське училище було створено за наказом Наркома ВМФ від 16 жовтня 1943 р. Тбілісі. Потім були утворені Ленінградське (постанова РНК СРСР від 21 червня 1944 г.) і Ризьке (наказ Наркома ВМФ від 21 липня 1945 г.) училища. У них приймалися, хлопчики у віці від 10 до 14 років, що мали загальноосвітню підготовку відповідно до віку в обсязі 2-6 класів початкової школи.

Для вихованців Суворовських військових училищ і Нахимівському військово-морських училищ було встановлено проживання в училищах, знаходження на повному державному забезпеченні, носіння спеціальної форми одягу військового зразка. Навчальна програма в училищах була розрахована на отримання вихованцями загальноосвітньої підготовки в обсязі середньої школи, початкових військових знань і навичок, необхідних для вступу до військових училищ. Влітку після закінчення теоретичного курсу навчання нахимівці проходили морську практику на кораблях і у військовому таборі.

Підготовку старших школярів для вступу до військових училищ продовжували здійснювати і підготовчі військово-навчальні заклади, відкриті в кінці 1930-х років.

У 1938 р. в СРСР були утворені 17 спеціальних артилерійських шкіл, які взяли в свої стіни понад 8 тисяч осіб. Кожній школі було присвоєно свій

номер. Так, перші п'ять шкіл перебували в Москві, з шостої по десяту – в Ленінграді, одинадцята – в Ростові-на-Дону, дванадцята і тринадцята – в Києві, чотирнадцята і п'ятнадцята – в Харкові, шістнадцята – в Одесі, сімнадцята – в Єревані.

9 квітня 1938 року Рада Народних Комісарів СРСР затвердив Положення про артилерійських спеціальних школах, яке діяло без змін до 1946 р. Згідно з Положенням спецшколи призначалися для комплектування особами, що закінчили ці школи, артилерійських училищ Народного комісаріату оборони. В спеціальні школи зараховувалися учні середніх шкіл, які закінчили на «відмінно» неповну середню школу (семирічку) і закінчили на «відмінно» або «добре» 8 класів повної середньої школи. У спецшколах навчання відповідало 8-му, 9-му і 10-му класам середньої школи. При цьому математика, фізика, хімія, креслення, малювання і військову справу викладалися за програмами та підручниками, пристосованим до програм артилерійських училищ НКО. Решту предметів вивчалися за загальними програмами і підручниками середніх шкіл. Створювалися військові кабінети із зразками артилерійського та іншого озброєння. У школи призначався кращий викладацький склад з вищою педагогічною освітою, в тому числі і з осіб командирів запасу артилерії. Для керівництва військової і політичної роботою призначалися помічники директорів шкіл по політичній частині і військові керівники з числа осіб кадрового політичного і командного складу. Перекладні і випускні іспити, учні спеціальних шкіл здавали в присутності викладачів артилерійських училищ по призначенню начальника артилерії Червоної Армії. Всі закінчили спецшколи отримували атестат зрілості і розподілялися начальником артилерії за участю представника Наркомату освіти по артилерійським училищам. При цьому учні з оцінками «відмінно» і «добре» мали переважне право вступу до артилерійськи училища підвищеного типу без вступних випробувань.

Загальноосвітні дисципліни викладали найкращі педагоги тих міст, в яких розташовувалися школи. Навчання військових предметів велося кадровими командирами Червоної Армії, серед яких були мали бойовий досвід і нагороджені орденами і медалями. У період літнього табірної збору учні практично освоювали артилерійське і стрілецьку зброю, аж до проведення навчально-бойових стрільб. У таборах проводилися заняття на місцевості по тактиці і топографії.

Учні, які закінчили артилерійські спецшколи, приходили в артилерійські училища зі знанням статутів Червоної Армії, основ військової служби, пристрої та дії артилерійських знарядь, стрілецької зброї, приладів, правил стрільби наземної артилерії. У порівнянні з курсантами, що закінчили 10 класів у звичайній середній школі, ви-

пускники спеціальних шкіл були набагато краще підготовлені до вивчення на більш високому рівні не тільки військових предметів, але і загальноосвітніх дисциплін.

Післявоєнна реорганізація системи підготовки командних кадрів торкнулася і спеціальні артилерійські школи. Відповідно до Постанови Ради Міністрів СРСР від 10 липня 1946 «Про організацію артилерійських підготовчих училищ в системі Міністерства Збройних сил СРСР», на базі артилерійських спецшкіл були створені 10 артилерійських підготовчих училищ. При цьому постійний і змінний склад 1-й і 2-й Московських артспецшкол був переданий 1-му Московському артилерійському підготовчого училищу, 3-й і 5-й Московських спецшкіл – 2-му Московському училищу, 4-й Московській спецшколи – Мінському училищу, 8-й Іжевської і 13-й Бузулукській спецшкіл – Сталінському училищу, 9-й Ленінградської спецшколи – Ленінградському училищу, 11-й Ростовської спецшколи – Ростовському училищу, 14-й і 15-й Харківських спецшкіл – Харківському училищу, 16-й Одеській спецшколи-Одеський училищу, 17-й Єреванській спецшколи – Єреванський училищу. Київське артилерійське підготовче училище було створено без участі спецшкіл.

У Положенні про артилерійських підготовчих училищах було визначено, що вони мають на меті дати вихованцям закінчену середню освіту з артилерійським ухилом, виростити полум'яних патріотів Вітчизни, які люблять військову справу і вирішили присвятити своє життя службі в рядах артилерії Збройних сил СРСР.

Важливим нововведенням в підготовчих училищах стало запровадження інтернатів для всіх вихованців. Переведення учнів на казармений стан воєнізованої режим життя і навчання в училищі. Крім того, керівний склад училища тепер формувався з кадрових офіцерів. Були введені посади начальника училища (штатна категорія – генерал-майор артилерії); командирів батареї (штатна категорія-підполковник), офіцерів-вихователів замість командирів взводів (штатна категорія – майор).

Штат вихованців училища становив 500 осіб, зведених в 6 батареї – по 2 батареї на кожному курсі. Номери батареї зберігалися за ними від початку формування до випуску. Батарея складалася з 3-4 взводів.

Навчальна програма в порівнянні зі спецшколи не змінилася, як і велика частина викладацького складу. Незабаром на підготовчі училища було покладено обов'язок з підготовки кадрів для ракетних військ і військ ППО.

Практика організації артилерійських підготовчих училищ не отримала подальшого поширення і поступово їх число-стало скорочуватися, а в 1955 році були закриті останні з них.

У 1940 р, коли артилерійські спецшколи виявили всі позитивні сторони такої форми підготовки молоді до військової служби, особливо в частинах (оснащених складною військовою технікою), постало питання про створення подібних шкіл в ВПС і ВМФ.

В Постанові № 2276 РНК СРСР від 6 листопада 1940 р. «Про організацію спеціальних середніх шкіл Військово-повітряних сил» зазначалося: в цілях підготовки кадрів для комплектування військово-авіаційних училищ льотчиків і льотчиків-спостерігачів ВВС Червоної Армії запропонувати Раднаркомам РРФСР, УРСР, БРСР, Грузинської РСР і Вірменської РСР організувати в системі Народних комісаріатів освіти 20 спеціальних середніх шкіл Військово-повітряних сил (в складі восьмого, дев'ятого і десятого класів) в наступних містах: Москві, Ленінграді, Воронежі, Горькому, Саратові, Сталінграді, Іванові, Курську, Свердловську, Ростові-на-Дону, Казані, Краснодарі, Києві, Ворошиловграді, Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Мінську, Тбілісі та Єревані [1, с. 20].

У той же день Раднаркомом СРСР було затверджено Положення про спеціальні середні школах ВВС, яке було складено на основі Положення про спеціальні артилерійських школах і в основному повторювало його основні пункти. Так, спеціальні середні школи ВВС організовувалися в системі Народних комісаріатів освіти і мали на меті підготовку кадрів для комплектування військово-авіаційних училищ льотчиків і льотчиків-спостерігачів ВВС Червоної Армії. Школи комплектувалися з числа учнів середніх шкіл чоловічої статі, які пройшли спеціальну медичну відбіркову комісію ВПС і визнаних придатними до льотної служби, які закінчили на «відмінно» або «добре» 7 класів повної середньої школи або неповну середню школу. Математика, фізика, хімія, географія, креслення, загальна тактика, тактика ВПС і предмети по спеціальним службам ВВС викладалися, за програмами та підручниками, пристосованим до програм військово-авіаційних училищ і затвердженим Народним комісаріатом освіти за погодженням з Народним комісаріатом оборони. Решту предметів викладалися по загальним програмам та підручниками середніх шкіл. Перекладні і випускні випробування учнів спецшкіл ВВС проводилися в присутності представників військово-авіаційних училищ за призначенням начальника Управління навчальних закладів ГУ ВВС Червоної Армії. Учні, які закінчили спеціальні школи, отримували особливий атестат і розподілялися по військово-авіаційним училищам начальником Управління навчальних закладів Головного Управління ВПС Червоної Армії за участю представників народних комісаріатів освіти.

Для відбору бажаючих вступити до спецшколи створювалися комісії, які перевіряли знання абітурієнтів з усіх загальноосвітніх дисциплін, перш за все – з математики, фізики, хімії та іноземної мови. Крім проходження медичної комісії, кожен вступник повинен був продемонструвати свою фізичну підготовку на спортивних снарядах. Високо оцінювалася наявність спортивних значків: «Готовий до праці і оборони», «Ворошиловський стрілок», «Осоавиахим» та інших. Враховувався і інтелектуальний рівень майбутніх льотчиків військової авіації.

У перші повоєнні роки керівництвом країни та Збройних сил були внесені зміни в порядок комплектування спецшкіл абітурієнтами. Так, в листі Наркома освіти РРФСР від 30 травня 1945р. говорилося: «При комплектуванні спеціальних військових середніх шкіл прийому в число учнів не підлягають особи, які мають родичів за кордоном, а також родичі яких репресовані органами радянської влади. Відносно юнаків, чиї родичі або вони самі проживали на тимчасово окупованій німецькими загарбниками території, слід до їх зарахування до числа учнів ретельно перевірити через органи НКВС».

У той же час при закінченні спецшколи, кожен випускник проходив так звану мандатну комісію, яка нерідко ставала нездоланною перешкодою для продовження кар'єри військового льотчика.

У повоєнні роки добре підготовлені випускники спецшкіл ВВС становили основу змінного складу військово-авіаційних училищ, що було важливо в умовах переходу військової авіації на реактивну техніку. Своє існування спеціальні школи припинили в липні 1955 року народження, підготувавши близько 40 000 учнів, багато з яких стали командирами авіаційних з'єднань, керівниками управлінь Міністерства оборони, Главкомата ВВС і ППО.

В ході Великої Вітчизняної війни зазнали реорганізації спеціальні середні школи Військово-морського флоту, утворені за наказом Наркома ВМФ адмірала Н. Кузнецова.

Наказом Наркома ВМФ від 25 червня 1943 р. № 0479 на базі 7-ї спецшколи в Баку було сформовано військово-морське підготовче училище з початком навчального процесу в 1943-1944 навчальному році та змінним складом в 1200 чоловік. Бакинське підготовче училище було закритим навчальним закладом, сформованим за рахунок учнів Бакинської, Московської, Київської та Одеської спецшкіл ВМФ, а також за індивідуальним набору учнів з середніх шкіл Наркомосу. На 1-й курс училища було зараховано 108 осіб, на 2-й курс – 302 людини і на 3-й курс – 806 чоловік. Якщо 1-й і 2-й курси в основному комплектувалися шляхом індивідуального набору на добровільних засадах за рахунок школярів зі звичайних шкіл, то 3-й курс формувався за рахунок учнів

спецшкіл (75%), військовослужбовців армії і флоту (2,4%) та інших. У наступні роки число абітурієнтів поповнювалося за рахунок учнів середніх шкіл та військовослужбовців Червоної Армії і Військово-морського флоту. Всього Бакинське військово-морське підготовче училище здійснено 4 випуски, і «в жовтні-листопаді 1947 року було передислоковано в Калінінград, де послужило основою для створюваного вищого військово-морського училища.

В Протягом 1944 р. наприклад Бакинського училища на базі спецшкіл ВМФ було утворено ще три військово-морських підготовчих училища: в Ленінграді, Горькому і Владивостоці.

Ленінградське військово-морське підготовче училище було сформовано з учнів Московської і Ленінградської спецшкіл, матросів і старшин, уже покликаних на службу, і цивільної молоді, які відповідають вимогам, що пред'являються до вступників до військових училищ. У 1948 р. на базі Ленінградського училища було створено 1-е Балтійське вище військово-морське училище, перетворене в подальшому до вищого військово-морського училища підводного плавання імені Ленінського Комсомолу.

Горьковское військово-морське підготовче училище було сформовано в липні-серпні 1944 року на базі 3-й військово-морської спецшколи. У 1947 р. училище перевели в місто Енгельс, де воно і функціонувало до 1954 року, коли на його основі було створено військове училище ППО.

Владивостоцький військово-морське підготовче училище було організовано в 1944 р. на основі 4-й спецшколи і проіснувало до 1948 р.

У повоєнні роки випускники підготовчих училищ становили основу курсантського складу військово-морських навчальних закладів і офіцерського корпусу радянського Військово-морського флоту.

Таким чином, робота підготовчих навчальних закладів сприяло притоку до військових училищ

абітурієнтів, підготовлених до специфічних умов навчального процесу в них і свідомо обрали військову професію, що позитивним чином позначалося на загальному рівні підготовки молодшого офіцерського складу Радянської Армії.

Список використаних джерел

1. Великая Отечественная война 1941–1945: энциклопедия / Гл. ред. Козлов М.М. М.: Советская энциклопедия, 1985. 832 с.
2. Крылья нашей юности: воспоминания выпускников специальных средних школ ВВС. Под общ. ред. Толмачева Е.П. М.: Русская панорама, 2006. 752 с.

Анотація

Северінова О. Б. Військово-спеціальна підготовка у 1940-х роках ХХ сторіччя. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню особливостей військово-спеціальної підготовки у 1940-х роках ХХ сторіччя. Також в статті проаналізовано основні напрями та підходи різних вчених щодо вивчення вказаної проблематики.

Ключові слова: Збройні сили, військово-службові відносини, кадри, підготовка кадрів.

Аннотация

Северинова А. Б. Военно-специальная подготовка в 1940-х годах ХХ века. – Статья.

Статья посвящена исследованию особенностей военно-специальной подготовки в 1940-х годах ХХ столетия. Также в статье проанализированы основные направления и подходы различных ученых по изучению указанной проблематике.

Ключевые слова: Вооруженные силы, военно-служебные отношения, кадры, подготовка кадров.

Summary

Severinova O. B. Military special training in the 1940s of the XX century. – Article.

The article is devoted to the study of the peculiarities of military special training in the 1940s of the twentieth century. The article also analyzes the main directions and approaches of various scientists to study this issue.

Key words: Armed forces, military-service relations, personnel, personnel training.